

Kokhanovska O. V.

DEVELOPMENT OF PRIMARY NATURAL AND MATHEMATICAL EDUCATION IN UKRAINE
THE 19TH – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES

The article deals with the problem of the development of the system of primary education in Ukraine in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. The study analyzes the network of primary education institutions, which was formed in the middle of the nineteenth century and the dynamics of their development during this period. It was noted that mainly elementary schools were divided into separate and common for boys and girls. Adopted in 1864, "Regulations on Elementary Public Schools", legalized the establishment of an elementary school for children of all classes of both sexes. Such institutions were mainly rural and church parish schools. Among the subjects of natural and mathematical direction in such schools was taught only arithmetic, within which studied only 4 main actions. Other subjects of natural sciences and mathematics were not taught. It was stated that the main type of primary education in the cities were municipal schools. After the adoption of the Provision on municipal schools with a six-year term in 1872, most of the county schools turned into municipal schools, in which among the subjects of natural and mathematical direction were taught particular arithmetic, algebra, geometry, geography, natural science (information from botany, zoology, anatomy and physiology). It is noted that in 1874, as a result of the approval of the new Provision on Elementary Schools, all institutions of primary education acted on the basis of this legislative act until 1917. Teaching in such institutions took place on the basis of the approximate programs of subjects adopted in the public schools of the Ministry of Public Education of the Ministry of Education adopted in 1897. The same document also determined the approximate number of hours for the study of different disciplines, but this document was not obligatory. It is analyzed the curricula content of some subjects of the natural-mathematical cycle. It is concluded that during the second half of the nineteenth and early twentieth centuries the network of primary education institutions and the volume of subjects significantly expanded.

Keywords: primary education, elementary public schools, municipal schools, county schools, natural and mathematical education, the 19th - the beginning of the 20th centuries.

Дата надходження статті: «07» лютого 2018 р.

УДК 377:656.6(09)»19/20»(043.3)

Ляшкевич А. І.*

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розкрито історію розвитку військово-морських навчальних закладів, починаючи з післяреволюційного періоду (1918 року) й до середини ХХ століття. Автором проведено аналіз і зауважено, що за часи існування Російської імперії виникла широкомасштабна система морських навчальних закладів, яка існувала аж до Жовтневої революції, а всього за один рік (1917 – 1918) її було майже повністю знищено. Дослідницька робота показала, що радянська влада, розуміючи значущість військово-морського та торгового флоту, розпочинає поступову розбудову нової системи військово-морської освіти. У вересні 1918 р. було створено курси командного складу флоту. Так почала відновлюватися морська освіта.

Автор характеризує такі кроки щодо розвитку морської освіти: у липні 1924 р. було створено акціонерне товариство «Советский торговый флот», яке об'єднало транспортні судна, що належали різним наркоматам, відомствам та акціонерним товариствам, у тому числі з іноземним капіталом. У період із 1933 по 1939 рр. було створено сім військово-морських навчальних закладів, а в 1937 році військові школи було перетворено в училища. Пропонуються факти про спецшколи ВМФ, які існували до 1943 р., після чого їх було перетворено в підготовчі

*© Ляшкевич А. І.

училища ВМФ. Того ж року було відкрито й нахімовські військові училища. Остаточне формування системи морської освіти відбулося в післявоєнні роки.

Окрему увагу автором приділено питанням історії розвитку військово-морської освіти в першій половині ХХ століття на Херсонщині.

Автор робить висновок, що в першій половині ХХ століття відбувався складний процес відновлення системи морської освіти, коли влада бачила необхідність становлення й розвитку військово-морського та торгового флоту. У зв'язку з цим розпочалася робота з реформування нової системи морської освіти. Відзначено, що це дослідження є підґрунтям для подальшого вивчення питання щодо функціонування й розвитку морських навчальних закладів в Україні в другій половині ХХ та у ХХІ століттях.

Ключові слова: військово-морські навчальні заклади, спецшколи ВМФ, нахімовські військові училища, морська освіта, торговий флот.

Становлення нового суспільства, відновлення обороноздатності після декількох війн та революції, підвищення національної свідомості та відчуття патріотизму, підготовка нових кадрів - усі ці та багато інших питань постали перед радянським керівництвом одразу після встановлення нової влади та соціалістичного режиму. Бажання створити нову державу та новий лад призвели до майже повного знищення попередніх надбань у галузі морської справи взагалі та морської освіти зокрема. Тотальна чистка лав офіцерів, повальна міграція інтелігенції та кваліфікованих кадрів за кордон, закриття навчальних закладів – усі ці фактори призвели до гострої нестачі професійних моряків, а у зв'язку з нарощенням військово-морських потужностей ця проблема стала особливо гострою на початку 20-х років ХХ століття. Саме в цей час відбулося переосмислення системи підготовки військово-морських кадрів і розпочалася робота з реформування нової системи морської освіти.

Метою статті є висвітлення становлення цілісної системи професійної військово-морської освіти, починаючи з 1918 року й до початку Другої світової війни.

Для досягнення мети було визначено такі завдання:

1. Здійснити пошукову роботу архівних та інших матеріалів із досліджуваної проблеми.

2. Проаналізувати архівні й історичні джерела щодо функціонування морських класів у першій половині ХХ століття.

3. Обґрунтувати вплив історичних подій на діяльність морських навчальних закладів з підготовки військово-морських кадрів та шляхи реформування нової системи морської освіти в першій половині ХХ століття.

Зауважимо, що сьогодні актуальним залишається питання про історію й розвиток морської освіти, про які йдеться в працях окремих науковців, зокрема О. Афанасьєва-Чужбинського [1; 2], М. Барбашева [3], Л. Бескровного [5], С. Сірополка [11], В. Ходаковського [13] тощо. Окремі відомості, пов'язані з функціонуванням військово-морських навчальних закладів, можна зустріти в працях А. Вейнберга [6], М. Нецадіма [10], О. Чорного [14], а також інформація про їхню діяльність подана в джерелах з історії флоту [9] й в історичних архівних матеріалах [7; 8].

Починаючи з ХVІІІ століття, підготовка кваліфікованих кадрів для військово-морського флоту була серед пріоритетних задач для керівництва держави, тож не дивно, що за часи існування Російської імперії виникла широкомасштабна система морських навчальних закладів, яка складалася з середніх навчальних закладів – морських корпусів та шкіл; вищих навчальних закладів для підготовки морських офіцерів та берегової служби; вищих навчальних закладів для отримання додаткової професійної освіти (перепідготовка й підвищення кваліфікації); академії для підготовки керівного складу флоту. У такому вигляді система існувала аж до Жовтневої революції, коли за один рік (1917 – 1918) вона була майже повністю знищена. Радянська влада, розуміючи значущість військово-морського та торгового флоту, розпочинає поступову

розбудову нової системи військово-морської освіти. У вересні 1918 р. були створені курси командного складу флоту (на базі колишнього Морського училища), до якого було прийнято близько 400 матросів з числа артилеристів, мінерів, рульових, сигнальників, машиністів. І хоча всі вони були непоганими практиками флоту, проте їхній низький загальнонауковий рівень вимагав значного підвищення. Термін навчання спочатку становив чотири місяці, а через рік збільшився до трьох з половиною років.

Не маючи власного професорсько-викладацького складу, нова влада залучала професорів старої школи не лише до навчального процесу, а й до розробки навчальних програм; одночасно започатковувалася система підготовки радянської військово-морської професури. З метою підготовки вищого командного складу в жовтні 1918 року були створені Сполучені класи фахівців командного складу РККФ (штурманський, артилерійський, мінний, підводний і електротехнічний класи були об'єднані в єдиний навчальний заклад), а для підготовки керівних командних кадрів із квітня 1919 року були поновлені заняття в Морській академії.

У липні 1924 р. було створено акціонерне товариство «Советский торговый флот», яке об'єднало транспортні судна, що належали різним наркоматам, відомствам та акціонерним товариствам, у тому числі з іноземним капіталом. Цей документ започатковував основи централізованого управління морським транспортом як єдиною галуззю народного господарства, до інфраструктури якої увійшли не лише судна, порти та судноремонтні заводи, а й навчальні заклади [3, с. 52].

Наступним етапом становлення військово-морської освіти СРСР є 1930-ті роки, коли з 1933 до 1939 рр. було створено сім військово-морських навчальних закладів, а у вищих військово-морських училищах було збільшено терміни навчання: у командних – до чотирьох років, в інженерних – до п'яти років. У зв'язку з посиленням ролі підводних сил у складі ВМФ з 1934 року в училищах була організована роздільна підготовка курсантів, які обрали службу на підводних човнах. З цього ж часу стала здійснюватися і роздільна підготовка курсантів за трьома спеціальностями: штурманською, артилерійською та мінно-торпедною.

У 1937 році військові школи були перетворені в училища, термін навчання в яких скоротили до двох років, а їхні штати розширили майже вдвічі. До вересня 1939 року кількість учнів у військових училищах досягла 78 тис. чоловік, за три довоєнні роки військові училища закінчило 48 тис., а військові курси – 80 тис. командирів.

Підготовку кандидатів у військові училища почали здійснювати спеціальні середні школи. До створення таких спеціалізованих військових шкіл підходили поступово. За рішенням уряду від 5 травня 1937 року в експериментальному порядку п'ять московських середніх шкіл були перепрофільовані на підготовку юнаків для вступу до військових училищ. Навчання в них починалося з 8-го класу, навчальні програми зазнали деяких змін: посилено викладалася військова справа. Відповідно до Положення про спеціальні школи, їхні випускники могли після 10-го класу вступати в будь-яке військове училище, проте вже в листопаді 1937 року до Положення було внесено уточнення, за яким всі спецшколи ставали артилерійськими, а їхні випускники йшли на комплектування до артилерійських училищ. У 1940 р., коли артилерійські спецшколи виявили всі позитивні сторони такої форми підготовки молоді до кадрової військової служби, було створено ще 20 спецшкіл ВВС і 7 спецшкіл ВМФ (серед яких були й Київська та Одеська спецшколи ВМФ) [1, с. 257-265].

Напередодні війни криза в кадровій системі ВМФ стала найбільш відчутною – кількість грамотних флотських офіцерів була занадто малою, це спонукало до ухвалення рішення про організацію середніх військово-морських спеціальних шкіл (ініціатором виступив Нарком ВМФ адмірал М. Кузнецов). Згідно з постановою Ради Народних Комісарів СРСР «Про організацію Спеціальних військово-морських середніх шкіл у системі народних комісаріатів освіти» було створено 7 спеціальних військово-морських середніх шкіл (у складі восьмого, дев'ятого і десятого класів) у 7 містах, серед яких знов

були Київ та Одеса. Комплектувалися вони з числа кращих юнаків, які пройшли спеціальну медичну комісію, закінчили на «відмінно» або «добре» сім класів повної середньої школи.

Спеціальні предмети в таких школах – математика, фізика, хімія, географія, креслення, малювання й військово-морська справа – викладалися за програмами та підручниками, пристосованими до програм військово-морських училищ, затвердженими Наркомпросом за погодженням із Наркомвійськморфлотом, решта предметів – за загальним програмами та підручниками середніх шкіл. До викладання загальноосвітніх дисциплін долучали досвідчених педагогів, а до вивчення військових предметів – кадрових офіцерів армії та флоту. Були створені військово-морські кабінети з макетами, плакатами, навчально-наочними посібниками, літературою з флотської тематики.

Життєдіяльність спецшкіл регламентувалася загальним Статутом середньої школи і Правилами внутрішнього порядку в спеціальних середніх військових школах, які затверджувалися народними комісарами освіти за погодженням із Народним Комісаром Військово-Морського Флоту. Усі учні спеціальних військово-морських середніх шкіл обов'язково носили форму – матроське обмундирування. Літні канікули учні спецшкіл проводили в спеціальних таборах і на кораблях.

Учні, які закінчили спеціальні військово-морські середні школи, отримували особливий атестат і розподілялися по військово-морських училищах начальником військово-морських навчальних закладів Наркомвійськморфлоту за участю представників народних комісаріатів освіти. Ті, хто закінчив спецшколу на «відмінно», мали право на вступ без іспитів до Вищого військово-морського училища імені М. В. Фрунзе і Вищого військово-морського училища імені Ф. Е. Дзержинського.

Названі спецшколи були відкритого типу, учні їхні були звичайними школярами і могли перервати навчання, перейти до іншої школи або піти працювати [9, с. 720-722].

Спецшколи ВМФ існували до 1943 року, після чого були перетворені в підготовчі училища ВМФ. Того ж року були відкриті нахімовські військові училища. Для створення таких училищ за зразок було обрано підготовку, яка існувала в кадетських корпусах періоду Російської імперії. Нахімовські військово-морські училища були середніми навчальними закладами закритого типу, які створені з метою підготовки юнаків до навчання у вищих військово-морських навчальних закладах і подальшої служби у військово-морських силах як офіцерів. Перші училища були створені в Ленінграді, Ризі, Тбілісі. Розпорядок, побут, процес навчання і виховання нахімовців удосконалювалися постійно, поступово покращувалася й матеріально-технічна база училища, з'явилися нові навчальні кабінети з військово-морської підготовки, фізики, хімії, біології, історії і географії, малювання і креслення, літератури та математики. Нахімовці отримували й значний багаж практичних навичок під час роботи в столярних, радіотехнічних та інших майстернях, під час ремонту автошляхів, господарських робіт тощо. Велика увага приділялася патріотичному, морально-естетичному вихованню курсантів та загальнофізичній підготовці.

У післявоєнні роки відбулося остаточне формування системи морської освіти, яка складалася з таких навчальних закладів:

- вищі інженерні училища, серед яких Миколаївський корабельний інститут, Одеське вище інженерне морське училище;
- середні морехідні училища, такі як Київський технікум водного транспорту, Київське річкове училище, Миколаївське морське училище, Одеське морехідне училище морського флоту, Одеське морехідне училище технічного флоту, Одеське морехідне училище рибної промисловості;
- навчально-курсівні комбінати;
- морехідні школи: Миколаївська морехідна школа, Одеська морехідна школа.

Розвиток морської освіти тісно пов'язаний із історією Херсонщини 1917 – 1920 рр.,

яка нагадує калейдоскоп, оскільки влада в цей період швидко змінювалася. У період Лютневої революції 1917 р. в Херсоні разом із новими органами влади продовжували функціонувати старі, які намагалися шкодити новій владі. У січні 1920 р. в місті остаточно встановилася радянська влада. У січні 1918 р. зібрання робітників заводу й верфі Вадона постановило націоналізувати підприємства, а виконком союзу моряків Херсона та Миколаєва постановив націоналізувати флот на Дніпрі та Південному Бузі. У квітні 1918 р. місто було окуповано австрійськими військами, а всі школи і училища було закрито. За період громадянської війни припинили діяльність верф Вадона та доки, що на Карантинному острові.

Торговий флот, що залишився в результаті боротьби за владу впродовж 1916 – 1918 рр., посів останнє місце серед аналогічних флотів морських держав світу, увесь ввіз і вивіз вантажів із території, захопленої радянською владою, здійснювався під іноземними прапорами. Суттєво не вистачало офіцерських кадрів, більшість із яких були розстріляні або заколоті багнетами. Навесні 1918 р. радянська влада ліквідувала гардемаринські й штурманські класи та кадетські корпуси, у 1919 р. єдиний в Україні морський кадетський корпус, що розташовувався у Севастополі, було евакуйовано до Тунісу.

Боротьба за владу для навчальних закладів означала боротьбу за існування. Після подій листопада 1917 р. фінансування Херсонського училища торгового мореплавання відділом торгового мореплавання припинилося. З початком 1918 р., коли було проголошено Українську Народну Республіку, кошти на утримання закладу мали надходити від Секретарства торгівлі й промисловості, а з 1919 р. фінансування закладу мав здійснювати вже радянський уряд. Насправді заклад існував за рахунок місцевого казначейства з дозволу казенної палати.

У березні 1919 р. начальник училища О. Калюжний звертається до командувача Червоного флоту з проханням перевести навчальний заклад у підпорядкування до військового флоту, у квітні всіх викладачів та учнів училища було зараховано до Червоного флоту. Частина вихованців із двома викладачами направили на практику до Миколаєва на військовий транспорт «Дон», частина – на яхту Херсонського купця Олександра Ходушина «Валькірія».

Перетворення комерційного флоту на військовий зменшило потребу в підготовці судноводіїв. У квітні 1919 р. було здійснено спробу реорганізувати училище у факультет створеного Херсонського політехнічного інституту. Уже в травні планувалася передача майна, приладів та інструментів [7], проте педагогічна рада закладу виразила незгоду з таким рішенням. За підтримки Херсонського союзу працівників водного транспорту та Союзу моряків і річковиків вдалося відстояти заклад.

У серпні 1920 р. відповідно до освітніх реформ, започаткованих радянською владою, училище було ліквідовано, а на його базі у вересні цього року створено Технікум водного транспорту. Начальником технікуму залишився О. Калюжний. У структуру закладу було уведено господарчий комітет та шкільну раду. З листопада 1920 р. наказом народного комісара освіти УРСР навчальні заклади водного транспорту було переведено до Укртрану, а Херсонський технікум – у підпорядкування до навчального відділу Чорномортрану [8].

1921 – 1922 роки відзначилися неодноразовими перетвореннями в системі народної освіти, установах водного транспорту та адміністративному устрої. Зокрема, відповідно до розпорядження Ценкультрана СРСР, у січні 1922 р. Херсонський технікум водного транспорту було перетворено на морську профшколу, яка у своєму складі мала одне відділення судноводіїв [13, с. 124].

У липні 1922 р. вийшло розпорядження управління підготовки агентів транспорту Наркомату шляхів сполучення про закриття морських шкіл на півдні країни з перетворенням їх на нові структури в системі морської освіти. При цьому Голопристанську морехідну школу було реорганізовано у вечірні курси підготовки

судноводіїв малого плавання, Херсонську – в робітничий технікум. У грудні 1922 р., відповідно до постанови Раднаркому УРСР та указу Херсонського виконкому було визначено його повну та скорочену назву: Херсонський робітничий технікум водного транспорту (Робтехнікум Водтрансу) [6, с. 296-304].

За роки всіх цих реформувань до Херсонського морського навчального закладу стали приймати осіб різного віку, і тому до 1925 р. стала досить поширеною в учнів різниця у віці. Незважаючи на всі зміни, заклад продовжував готувати спеціалістів для флоту, про що свідчать біографії деяких його випускників.

Дьомін Леонід Олександрович (1897 – 1973), випускник 1917 р. Інженер-контр-адмірал, гідрограф-геодезист, доктор географічних наук, професор, лауреат Державної премії. Почесний курсант училища.

Народився в Козлові (Мічурінськ) в сім'ї залізничника. До 1906 р навчався вдома, в 1906 році вступив до підготовчого класу Козловського комерційного училища, потім після 3 класу перейшов до гімназії. У період навчання в Херсонському училищі далекого плавання протягом 1914 – 1917 рр. плавав на торгівельних судах, а після закінчення (1917) був зарахований гардемаринином в школу мічманів військового часу. Революцію зустрів на посаді вахтового начальника на крейсері «Аврора». У 1918 взяв участь у відомому льодовому поході кораблів Балтійського флоту з Гельсінгфорса в Петроград. Після переведення до Гідрографічного управління плавав на гідрографічних судах, навчався в штурманському класі Сполучених класів фахівців командного складу флоту, командував гідрографічним судном «Орел». Коли в 1920 р. поновилися перервані в 1914 р. у зв'язку з початком Першої світової війни заняття в Військово-Морській академії, став слухачем першого набору гідрографічного факультету. Після закінчення (1924) його було направлено на Далекий Схід, де підключився до роботи по відновленню гідрографічної служби на Тихому океані. Улітку 1925 р. керував гідрографічними роботами зі зйомки й вимірювання бухт на узбережжі Японського моря. Восени цього ж року здійснив гідрологічні розрізи в затоці Петра Великого. У травні 1926 р. був відряджений в Пулковську обсерваторію для проходження спеціального курсу з підготовки керівників астрономо-геодезичних робіт в гідрографічних експедиціях і загонах. «... з 1918 р. по 1928 р. мені вдалося здобути вищу гідрографічно-штурманську і астрономо-геодезичну освіту, пройшовши найбільш високу професійну школу, яка існує в нашій державі».

До 1937 року очолював гідрографічно-штурманський відділ УБЕКО Далекого Сходу окремих гідрографічний загін, гідрографічну експедицію. Під його керівництвом було виконано великий обсяг гідрографічних робіт в Японському, Охотському, Беринговому морях і нижній течії Амура від гирла до впадіння Уссурі. У 1930-х рр. розгорнув на Далекому Сході гідрографічні роботи великого масштабу:

1) спеціально організованими тріангуляційними партіями було розпочато прокладання основного ряду тріангуляції 2-го класу по узбережжю Японського моря як основи для систематичної опису цього моря;

2) продовжено топографічну зйомку й промір більшості бухт Берингового моря, Анадирського лиману, Авачинської губи і нижньої течії р. Камчатки від гирла до с. Ключі;

3) закінчено опис нижньої течії р. Амур від м. Хабаровська до м. Миколаївська-на-Амурі;

4) розпочато гідрографічні роботи в зат. Петра Великого;

5) проведено морський опис усього західного і північно-західного берега Берингового моря і Берингової протоки від бух. Карага до с. Уеллі.

До кінця 1937 р. вдалося закінчити опис радянського узбережжя Японського моря. Дослідження 1929-1937 рр. дозволили усунути всі невідповідності в положенні берегової лінії далекосхідних морів. За 12 років керівництва гідрографічними роботами на Далекому Сході Дьомін написав 8 докладних технічних звітів про виконані роботи,

із яких кожен вартий окремої наукової роботи.

Нові морські карти, складені за результатами робіт, проведених в експедиціях, записи, зібрані під час плавання в Беринговому морі, послужили основним матеріалом для написання Л. Дьоміним «Лоции Берингова моря. Ч. 1. Восточный берег Камчатки от г. Лопатка до г. Олюторский и Командорские острова» (1938).

Дослідження на Далекому Сході були припинені майже на два роки: за доносом з листопада 1937 р. перебував у Владивостоці під слідством, яке було припинено в жовтні 1939 р. за відсутністю складу злочину. Дьоміна відновили у військовому званні, і в грудні 1939 р. за особистим бажанням його було призначено старшим викладачем кафедри гідрографії Вищого військово-морського гідрографічного училища ім. Г. К. Орджонікідзе, де читав лекції і вів практичні заняття з геодезії.

Під час війни служив в Наркоматі ВМФ (до 1942 р), в 1942-1945 рр. продовжив роботу з написання лоції Берингового моря. У 1947 р. за багаторічні дослідження далекосхідних морів і лоцію Берингового моря був нагороджений Географічною спілкою золотою медаллю імені Ф. П. Литке.

У листопаді 1960 р. Дьомін захистив докторську дисертацію. У 1964-1966 рр. завідував кафедрою військової гідрографії і океанографії Військово-морської академії. У червні 1966 р. обіймав посаду професора-консультанта Вченої Ради академії. З лютого 1968 р. – у відставці. Понад двадцять років, з 1941 по 1964 рр., був зайнятий створенням і випуском «Морського Атласу». Перший том – навігаційно-географічний (1950); другий – фізико-географічний (1953); а третій – військово-історичний у двох частинах (1958, 1963). Спеціальний том – покажчик географічних назв.

Нагороди: орден Леніна, два ордени Червоного Прапора, орден Вітчизняної війни 1-го ступеня, орден Трудового Червоного Прапора. У 1978 р. його ім'я було присвоєно одному із гідрографічних суден Балтійського флоту. Ім'я Дьоміна носять три географічних об'єкти: бухта в Північному океані, група островів Малої Курильської гряди і підводна височина серед Курильських островів [4, с. 20-24].

Доросинський Марко Маркович, випускник 1918 р. З 1917 р. протягом 12 років командував пасажирським теплоходом «Ілліч» Далекосхідного пароплавства. Працював на флоті 44 роки.

Сорока Дмитро Гнатович (1901 – 1975), випускник Херсонського морського технікуму 1921 р. Капітан дизель-електроходу «Росія» Чорноморського державного морського пароплавства Міністерства морського флоту СРСР.

Народився в селі Гола Пристань у багатодітній сім'ї селянина-бідняка. Працювати почав з 1915 р. матросом на вітрильнику «Святий Миколай», плаваючи на Чорному морі. У 1921 – 1922 рр. був вантажником у Батумському порту. У 1922 – 1924 рр. служив у Червоній Армії, а після звільнення в запас плавав матросом, штурманом і помічником капітана на судах Чорноморського державного морського пароплавства «Інгул» і «Схід», працював лоцманом в Новоросійському порту. У 1938 – 1939 рр. плавав капітаном на пароплаві «Ян ТОМПО» й теплоході «Фрідріх Енгельс», пізніше прийняв командування теплоходом «Тбілісі».

У повоєнний час плавав на пароплаві «Сухона», турбоходах «Петро Великий», «Радянський Союз» Чорноморського державного морського пароплавства. Здійснював рейси в Арктику. У 1953 р. керував перегонкою залізобетонного дока № 7 з порту Херсон у порт Радянська Гавань. Близько року командував теплоходом «Україна». У 1954-1973 рр. – капітан пасажирського дизель-електрохода «Росія» Чорноморського морського пароплавства. У серпні 1960 р. за видатні успіхи, досягнуті в розвитку морського транспорту, присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці з врученням ордена Леніна й золотої медалі «Серп і молот». З квітня 1974 р. – на пенсії, жив в Одесі.

Нагороджений 3 орденами Леніна, орденами Червоного Прапора, Трудового Червоного Прапора, орденом «Знак Пошани». Ім'ям Героя в 1983 р. був названий балкер Чорноморського державного морського пароплавства «Капітан Сорока» (пізніше

«Аурелія», нині не існує). В Одесі на будинку, в якому він жив, і в Голій Пристані на будівлі колишнього морехідного училища, у якому він навчався, встановлено меморіальні дошки [11, с. 243].

Баглай Григорій Іванович, випускник 1921 року. У 1921 році зустрів і супроводжував Ф. Держинського. Нагороджений орденом Леніна.

Отже, у першій половині ХХ століття відбувався складний процес щодо відновлення системи морської освіти після її знищення в ході Жовтневої революції. Саме тоді радянська влада бачила необхідність становлення і розвитку військово-морського та торгового флоту. У зв'язку з цим розпочалася робота з реформування нової системи морської освіти та становлення й розвитку військово-морських навчальних закладів.

Пропоноване дослідження становить базу щодо подальшого вивчення проблеми функціонування й розвитку морських навчальних закладів в Україні в другій половині ХХ – на початку ХХІ століттях, що і вбачається в перспективі роботи в цьому напрямку.

Література:

1. Афанасьєв-Чужбинський О. С. Подорож у Південну Росію. Дніпропетровськ: Січ, 2004. 469 с.
2. Афанасьєв-Чужбинський О. С. Нариси Дністра. Львів: Априорі, 2016. 524 с.
3. Барбашев Н. И. К истории мореходного образования в России. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1959. 215 с.
4. Барканова Л. А. Гидрограф Леонид Демин – исследователь дальневосточных морей. Камчатка: события, люди: материалы XXV чтений. Петропавловск-Камчатский. 2008. С. 20-24
5. Бескровний Л. Г. Армия и флот России в начале XX в. Москва, 1986. 237 с.
6. Вейнберг А. Несколько слов о Херсонском училище торгового мореплавства. *Морской сборник*. 1857. № 6. С. 296-304
7. Державний архів Херсонської області (ДАХО). Ф. 212. Оп. 1. Спр. 235. 52 арк. (Херсонське морехідне училище далекого плавання Міністерства торгівлі і промисловості, з 1919 р. факультет водного транспорту Херсонського політехнічного інституту, м. Херсон Херсонського повіту Херсонської губернії).
8. ДАХО. Ф. 213. Оп. 1. Спр. 55. 46 арк. (Олешківська двокласна морехідна школа Міністерства торгівлі і промисловості, м. Олешки Дніпровського повіту Херсонської губернії. Положення про Товариство сприяння російському торговому мореплавству (1916)).
9. Збірник постанов і розпоряджень уряду СРСР. 1940. № 21. С. 720-722
10. Нецадим М. І. Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ. 2004. 720 с.
11. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ: Наук. думка, 2001. 912 с.
12. Слава и гордость морского флота. Герои Советского Союза и Герои Социалистического Труда. Москва: Мортехинформреклама. 1992. 432 с.
13. Ходаковский В. Ф. Морський літопис (1834 – 2011): від училища торговельного мореплавства до Херсонської державної морської академії: нариси з історії. Херсон: ВНЗ «ХДМІ», 2011. 255 с.
14. Чорний О. В. Діяльність військово-морських навчальних закладів в Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. *Вісник Національного університету. Львівська політехніка. Серія: Держава та армія*. 2006. № 571. С. 189-194.

Lyashkevych A. I.

HISTORY OF DEVELOPMENT OF MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

The article reveals the history of the development of naval educational institutions since the post-revolutionary period (1918) and until the middle of the twentieth century. The author carried out an

analysis and noted that during the existence of the Russian Empire a large-scale system of marine educational institutions arose, which existed until the October Revolution, and in just one year (1917 – 1918) it was almost completely destroyed. Research has shown that the Soviet authorities, in understanding the significance of the naval and merchant navy, begin the gradual development of a new naval education system. In September 1918 courses of the fleet command were created. So began to recover marine education.

The author describes the following steps for the development of maritime education: in July 1924 a joint stock company «Soviet Trade Fleet» was established that united transport vessels that belonged to various commissariats, departments and joint stock companies, including those with foreign capital. In the period from 1933 to 1939, seven naval educational institutions were created, and in 1937 military schools were converted into schools. The facts on special naval schools of the Navy, which existed before 1943, were proposed, after which they were transformed into Naval Training Schools. In the same year Nakhimov military schools were opened. The final formation of the marine education system took place in the postwar years.

The author focuses on the history of the development of naval education in the first half of the twentieth century in the Kherson region.

The author concludes that in the first half of the twentieth century there was a complex process for the restoration of the marine education system, when the authorities saw the need for the establishment and development of the naval and merchant navy. In this regard, the work on reforming the new marine education system began. It is noted that this research is the basis for further study of the functioning and development of marine educational institutions in Ukraine in the second half of the XX and XXI centuries.

Key words: naval training schools, special naval schools, Nakhimov military schools, naval education, merchant fleet.

Дата надходження статті: «07» лютого 2018 р.

УДК 37.091.214.18-027.557:34(09)(477)(043.3)

Остапенко Л. В.*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ (1990-2015 РР.)

Стаття присвячена аналізу нормативно-правової бази правового виховання учнівської молоді в 1990-2015 роках. У статті приділена увага основним нормативним актам, які вплинули на правову освіту. Визначено основний навчально-методичний зміст питань правової освіти в зазначений період.

Проаналізовано наукові джерела, у яких висвітлено проблему правового виховання. Процес творення правової свідомості та культури громадян досліджувався С. Бубликом та М. Костицьким; виховання особистості – В. Лабунською, С. Максименко, Ф. Райс; розвиток особистості – І. Бехом, М. Савчиним, В. Сухомлинським та ін.

Надано комплексне уявлення щодо пропедевтичної роботи з учнівською молоддю. Висвітлено цілісний погляд на пропедевтичну роботу з учнівським загалом. Визначено навчально-методичний контент із питань правового виховання в зазначений період.

Проаналізовані нормативно-правові акти зазначеного періоду. Окреслено основні етапи розвитку правового виховання. Здійснено ретроспективний аналіз ключових програм та документів: «Комплексної цільової програми боротьби зі злочинністю на 1996-2000 роки», Указу Президента України «Про національну програму правової освіти населення» та Постанови Кабінету Міністрів України «Про Програму правової освіти населення».

З'ясовано основні аспекти Положення про Всеукраїнську міжвідомчу координаційно-методичну раду з правової освіти населення, що була постійно діючим дорадчим органом при Міністерстві юстиції України. Розглянуто програму правової освіти населення. Визначено

*© Остапенко Л. В.